

Литература:

1. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах. – Том 1. – М. : Зерцало, 2008. – С. 25.
2. Яценко А. С. Международный федерализм. – СПб., 1908. – С. 254.
3. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник. – М., 1996. – С. 148.
4. Guzman A. How International Law Works. A Rational Choice Theory. – Oxford University Press, 2007.
5. Шульговский Н. Н. Право на жизнь. – СПб, 1917. – С. 10.
6. Scharf M., Williams P. Shaping Foreign Policy in Times of Crises. The Role of International Law and the State Department Legal Adviser. – Cambridge University Press, 2010. – P. XV.
7. Яценко А. С. Международный федерализм. – СПб., 1908. – С. 230.

УДК 341.225.5.001.8:347.79(477)

Короткий Т. Р., НУ «ОЮА»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ РЕКОМЕНДАЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ МОРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ З ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Розглянуто особливості імплементації норм рекомендацій Міжнародної морської організації з охорони морського середовища у законодавство України. Досліджені теоретичні аспекти імплементації норм м'якого права в національні правові системи та природа міжнародних зобов'язань щодо внутрішньодержавної імплементації норм рекомендацій ІМО. Надана характеристика нормативного механізму імплементації норм рекомендацій міжнародних міждержавних організацій у законодавстві України.

Рассмотрены особенности имплементации норм рекомендаций Международной морской организации по вопросам охраны морской среды в законодательство Украины. Исследованы теоретические аспекты имплементации норм «мягкого права» в национальные правовые системы и природа международных обязательств по внутригосударственной имплементации норм рекомендаций ИМО. Дана характеристика нормативного механизма имплементации норм рекомендаций международных межгосударственных организаций в законодательство Украины.

The features of implementation of norms of International marine organization recommendations on questions of marine environment guard in the legislation of Ukraine are considered. The theoretical aspects of implementation of "soft right" norms in national legal systems and nature of international obligations under

domestic implementation of norms of recommendations IMO are investigated. Description of normative mechanism of implementation of norms of recommendations of international intergovernmental organizations in the legislation of Ukraine is given.

Сутність міжнародно-правового регулювання у сфері охорони морського середовища складає досягнення певного фактичного результату із захисту та збереження морського середовища. Важливим аспектом дієвості й ефективності норм у сфері охорони морського середовища є наявність відповідного механізму забезпечення їх реалізації.

Окремих питанням є реалізація положень норм рекомендацій міжнародних міждержавних організацій на внутрішньодержавному рівні. Це пов'язане з високою роллю цих норм у забезпеченні екологічного правопорядку у Світовому океані. Насамперед йдеться про норми, що містяться в рекомендаціях Міжнародної морської організації, значення яких у захисті морського середовища від забруднення із суден є визначальним. Незважаючи на те, що природі норм м'якого права в цілому [1] і нормам рекомендацій ІМО приділялася значна увага [2], теоретичні і практичні питання їх реалізації досліджувалися у відносно невеликій кількості праць [3], у яких, однак, фактично не досліджувалися питання імплементації норм рекомендацій у сфері охорони морського середовища в національне законодавство України.

Метою даного дослідження є загальна характеристика та аналіз стану імплементації норм рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища в законодавство України. Виходячи із заявленої мети, ми позначили такі завдання: дослідити теоретичні аспекти імплементації норм м'якого права в національні правові системи; вивчити природу міжнародних зобов'язань щодо внутрішньодержавної імплементації норм рекомендацій ІМО; охарактеризувати нормативний механізм імплементації норм рекомендацій міжнародних міждержавних організацій у законодавстві України; проаналізувати ступінь імплементації норм рекомендацій ІМО з охорони морського середовища в законодавство України.

Об'єктом дослідження є внутрішньодержавні механізми імплементації норм рекомендацій міжнародних міждержавних організацій, предметом – механізм імплементації норм рекомендацій ІМО в законодавство України.

1. У контексті даного дослідження ми розуміємо під рекомендаціями ІМО будь-які рішення, що містять як обов'язкові розпорядження, так і рекомендовану практику, що породжують міжнародні зобов'язання України з їх імплементації внаслідок членства України в ІМО і/чи участі України в міжнародних конвенціях, які містять

обов'язок виконувати рекомендації цієї міжнародної міжурядової організації (насамперед МАРПОЛ 73/78). При цьому ми виходимо з традиційного уявлення про природу рішень міжнародних міжурядових організацій, незважаючи на те, що їхня правова природа не є беззастережно визнаною*, у тому числі й на нашу думку [5], і зараховуємо їх до міжнародного «м'якого права». Слід зазначити, і ми розділяємо точку зору, що акти міжнародних організацій «можуть містити норми міжнародного права, виступаючи тим самим як його джерела. Такого роду акти можуть приймати деякі спеціалізовані установи ООН (ІКАО, ВООЗ)» [6, 188]. Наведемо, однак, іншу думку: «Самі по собі вони (резолуції і рекомендації – Т. К.) – не носії норм міжнародного права. Однак, як показує практика, держави частіше прагнуть до того, щоб їхні дії не розходилися з розпорядженнями, що містяться в таких документах» [7, 93-94].

При цьому ми підкреслюємо, що обов'язок їх реалізації носить міжнародно-правовий характер, оскільки заснований на договірній нормі. На це указує Висновок 24 «Договірне зобов'язання виконувати резолюцію»: «Резолюція пов'язує держави, що визнали її обов'язкову силу в договорі» [8].

Рішення міжнародних міждержавних організацій, що є джерелами міжнародного права, на думку Б. Л. Зимненко, повинні включатися в правову систему держави, оскільки вони приймаються для виконання міжнародного договору, включеного в правову систему держави, а між міжнародним договором і відповідним рішенням міжнародної організації існує об'єктивний правовий зв'язок. Учений зазначає, що «важко уявити, що міжнародний договір є частиною правової системи, а рішення міжнародної організації, прийняте у виконання міжнародного договору, не формує правової системи держави». При цьому підкреслюється, що йдеться про рішення міжнародних організацій, які є джерелами міжнародного права, до яких не належать рекомендаційні рішення. Додатковими обставинами, що обумовлюють необхідність такого включення, є можливість обмеження цими рішеннями прав і свобод приватних осіб [9, 200]. Погоджуючись з Б. Л. Зимненко стосовно того, що рішення міжнародних організацій є джерелами міжнародного права, ми б не були настільки категоричні щодо міжнародно-правової природи норм цих рішень і диференціації цих рішень на рішення, що є джерелами міжнародного права, і рекомендаційні рішення.

Причому щодо рішення міжнародної міжурядової організації, «яке стало джерелом міжнародного права для конкретної держави», така держава, за загальним правилом, **зобов'язана** приймати національно-правові норми, які б конкретизували відповідні міжнародно-правові

зобов'язання стосовно сфери внутрішньодержавних відносин, а в разі рішень рекомендаційного характеру **мала право** «приймати відповідні внутрішньодержавні правові акти, які б конкретизували норми або вводили до складу правової системи країни відповідні рекомендаційні стандарти» [9, 203] (виділено нами. – Т. К.). М. Ю. Веліжаніна також зазначає, що «норми «м'якого права» можуть набувати характеру правових шляхом імплементації їх у внутрішнє законодавство держав. Вона може здійснюватися як державами з власної ініціативи, так і бути однією з обов'язкових умов, наприклад, членства в міжнародних структурах» [10, 130]. Слід підкреслити, що виникає цікава ситуація, коли неправова норма згідно з поширеним уявленням щодо норм рекомендацій міжнародних організацій у результаті імплементації стає правовою нормою національного законодавства. Ця ситуація ще раз підкреслює різну природу норм міжнародного та внутрішнього права та наявність двох правопорядків, тобто дуалістичну концепцію співвідношення цих правових систем.

Додамо, виходячи з викладеного, що вимога імплементації норм рекомендацій ІМО повинна виникати з положень міжнародних договорів (що до членства у ІМО). При цьому загальні положення права міжнародних договорів щодо обов'язку виконання міжнародного договору та внутрішньодержавні вимоги щодо імплементації норм міжнародних договорів не поширюються на норми рекомендацій. Ця практика перш за все відноситься до класичних рекомендаційних норм.

Але, на наш погляд, інша ситуація існує в разі обов'язкового характеру норм рекомендацій ІМО, обумовлених відповідними положеннями конвенцій**. По суті, фактично йдеться про договірні зобов'язання, до яких за аналогією необхідно застосовувати норми права міжнародних договорів. Слід зазначити, що такого роду відносини Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. не регулює. Як і не регулює такі відносини і внутрішньодержавне законодавство про міжнародні договори.

2. У Частині XII «Захист і збереження морського середовища» Конвенції ООН з морського права 1982 р. неодноразово застосовується єдине поняття «міжнародні норми, стандарти і практика і процедури, що рекомендуються» (ст. ст. 197, 201, 207, 208, 210, 212). Однак у ст. 209, присвяченій забрудненню, викликаному діяльністю в Районі, йдеться про «міжнародні норми, правила і процедури», установлені відповідно до Частини XI Конвенції 1982 р. Щодо забруднення із суден йдеться про «міжнародні норми і стандарти» для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища із суден, установлених через компетентну міжнародну організацію

чи загальну дипломатичну конференцію (п. 1 ст. 211). Таким чином, звертає на себе увагу відмінність у використаних формулюваннях щодо застосовних міжнародних норм із приводу захисту і збереження морського середовища з різних джерел забруднення.

Однак у всіх випадках на держави покладається обов'язок приймати закони і правила для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища з відповідного джерела, заснованих чи не менш ефективних, ніж міжнародні норми, стандарти та практика і процедура, що рекомендуються.

Щодо забруднення із суден йдеться про відповідність або таку саму ефективність законів і правил, прийнятих державою (прапора, п. 2 ст. 211; прибережного, п. 5 ст. 211), «загальноприйнятим міжнародним нормам і стандартам, установленим через компетентну міжнародну організацію чи загальну дипломатичну конференцію». На цю особливість звертають увагу В. А. Кисельов і С. В. Виноградов, які констатують, що «стосовно запобігання забрудненню морського середовища із суден Конвенція 1982 р. говорить не просто про «міжнародні», а про «загальноприйняті» міжнародні норми і стандарти для встановлення мінімального рівня вимог, якого повинні дотримуватися всі держави (п. 2 ст. 211). У порівнянні з іншими джерелами положення про запобігання забрудненню із суден були предметом особливо тривалих і гострих дискусій, і вони, безсумнівно, набагато більш ретельно збалансовані» [11, 91].

Виникає питання про природу цих загальноприйнятих міжнародних норм і стандартів. Як ми бачимо, на відміну від попередніх статей щодо інших джерел забруднення, у ст. 211 йдеться не про «практику і процедури, що рекомендуються». З цього можна зробити трохи антагоністичних висновків стосовно рекомендацій ІМО (яка саме є компетентною міжнародною організацією, що здійснює діяльність із запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища із суден): або держави можуть не враховувати рекомендації ІМО при прийнятті законів і правил унаслідок їхнього рекомендаційного характеру, оскільки інакше формулювання включало би поняття «практика і процедури, що рекомендуються»; або рекомендації ІМО входять у поняття «загальноприйняті міжнародні норми і стандарти», і вони носять обов'язковий характер.

Першої версії дотримуються В. А. Кисельов і С. В. Виноградов, котрі зазначають, що оскільки у ст. 211 Конвенції 1982 р. «не згадуються «практика і процедури, що рекомендуються», а йдеться тільки про «норми і стандарти», що додає цим положенням набагато більшої визначеності, крім питання про зобов'язуючий характер рекомендацій компетентної міжнародної організації» [11, 91]. І далі вчені зазначають,

що «хоча формально Конвенція проводить знак рівності між рекомендаціями і міжнародними нормами стосовно їх впливу на національні закони і правила, дуже сумнівно, що учасники Конференції мали на увазі прямий обов'язок держав з виконання рекомендацій. Такий підхід привів би, на наш погляд, до того, що рекомендації, прийняті на міжнародному рівні, мали би більшу обов'язкову силу, ніж міжнародні норми, оскільки для них не потрібно досягнення певного ступеня визнання, що необхідно для міжнародних норм (набрання спеціальною конвенцією чинності й т. д.). А подібна ситуація з погляду права міжнародних договорів виглядає щонайменше нелогічною» [11, 98].

Дійсно, згідно з п. j) ст. 15 Конвенції про Міжнародну морську організацію 1948 р., Асамблея ІМО рекомендує для прийняття членами Організації правил і провідних указівок щодо безпеки на морі, запобігання забрудненню моря із суден і боротьби з ним і інших питань, які стосуються впливу судноплавства на морське середовище, що покладені на Організацію у міжнародних документах, чи поправок до тих правил і провідних указівок, що їй були передані. Таким чином, дійсно, Конвенція про ІМО 1948 р. не містить прямий і безумовний обов'язок членів ІМО виконувати положення рекомендацій ІМО, а йдеться тільки про рекомендації їх дотримання.

Так, згідно з п. 4 Резолюції А.851(20) «Загальні принципи систем суднових повідомлень і вимог до передачі повідомлень, включаючи Керівництво з передачі повідомлень про інциденти, пов'язані із скиданням небезпечних вантажів, шкідливих речовин і/чи забруднювачів моря» від 27 листопада 1997 р., Асамблея ІМО рекомендує урядам і державам-сторонам Конвенції МАРПОЛ 73/78 здійснювати Керівництво з передачі повідомлень про інциденти, пов'язані із скиданням небезпечних вантажів, шкідливих речовин і/чи забруднювачів моря відповідно до пункту 2 статті V Протоколу I до цієї Конвенції. Але в пп. 2, 3 зазначено, що Асамблея настійно закликає уряди забезпечити, щоб системи суднових повідомлень і вимоги до передачі повідомлень максимально можливою мірою відповідали загальним принципам, зазначеним у додатку до даної резолюції; настійно закликає також уряди довести формат і процедури передачі повідомлень із суден до відома власників суден і мореплавців, а також відповідної призначеної влади. На нашу думку, формулювання «настійно закликає» носить проміжний характер між «рекомендує» і «зобов'язує» і пов'язано з віднесенням положень Загальних принципів систем суднових повідомлень і вимог до передачі повідомлень і Керівництва з передачі повідомлень про інциденти, пов'язані із скиданням небезпечних вантажів, шкідливих речовин і/чи забруднювачів моря до загальноновизнаних міжнародних норм і стандартів.

Так, у п. 1.9 «Загальні принципи систем суднових повідомлень і вимог до передачі повідомлень» ясно і недвозначно зазначено, що уряди, які встановлюють систему суднових повідомлень, **повинні** докладно інформувати мореплавців про вимоги, що повинні дотримуватися, і про процедури, які необхідно виконувати. **Повинні** бути ясно зазначені відомості, що стосуються типів суден і районів, які охоплюються системою, часу і географічних точок передачі повідомлень, берегових установ, що відповідають за експлуатацію системи, а також надані послуги. Мореплавцям **повинні** надаватися карти, на яких зазначені межі районів, охоплених системою, і інша необхідна інформація (виділено нами. – Т. К.). Аналогічні формулювання, адресовані урядам або державам, містяться й в інших правилах (1.12; 1.16; 1.17).

У пп. 5.2, 5.3, 5.6 і далі Керівництва з контролю водного баласту суден і управління ним для зведення до мінімуму переносу шкідливих водних і патогенних організмів, прийнятого Резолюцією А.868(20) від 27 листопада 1997 р., йдеться про те, що держави повинні виконати певні дії, незважаючи на рекомендаційний характер Резолюції.

На імперативний характер необхідності застосування Кодексу будівництва й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, указує пп. б) п. 12 Правила 1. Правил запобігання забрудненню шкідливими рідкими речовинами, що перевозяться наливом, Додатка II до Протоколу 1978 р. до Міжнародної конвенції із запобігання забрудненню із суден 1973 р.: «Відповідно до Кодексу по хімовозах, судну дозволено перевозити тільки ті продукти, які цим Кодексом віднесені до речовин, що становлять тільки небезпеку забруднення». Причому в п. 11 Правила 1. зазначених Правил дається розгорнуте визначення: ««Кодекс по хімовозах» означає Кодекс будівництва й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, прийнятий Комітетом із захисту морського середовища Організації Резолюцією КЗМС 20(22) із всіма поправками, які можуть бути внесені Організацією, за умови, що такі поправки прийняті й набрали чинності відповідно до положень Статті 16 цієї Конвенції, що стосуються процедури внесення поправок у доповнення до Додатка» [15].

Таким чином, якщо формулювання тексту резолюцій ІМО відповідають повноваженням Асамблеї і носять рекомендаційний характер, то формулювання рекомендацій відображають повноваження ІМО з прийняття правил і процедур на підставі положень спеціальних конвенцій і цих положень, що деталізують, і мають у ряді випадків обов'язковий характер. Отже, можна констатувати, що рекомендації ІМО можуть бути не рекомендаційними, а обов'язковими [5;13], і належать до «загальноприйнятих міжнародних норм і стандартів».

3. Акти «м'якого права» нерідко прямо містять у собі зобов'язання держав-учасниць прийняти необхідні нормативно-правові акти або внести відповідні зміни у внутрішнє законодавство [10, 132]. Тому важливим є визначення шляхів імплементації положень рекомендаційних норм у внутрішньодержавне законодавство. Говорячи про шляхи впливу «м'якого права» на вдосконалення внутрішнього законодавства, М. Ю. Веліжаніна виділяє: приведення внутрішнього законодавства у відповідність до прийнятих актів «м'якого права», підготовка нових нормативно-правових актів, що рекомендується прийняти відповідно до актів «м'якого права», тлумачення положень внутрішнього законодавства за допомогою актів «м'якого права» [10, 137].

Не можна не погодитися з думкою Б. Л. Зимненко, що держава у сфері законодавчої і/чи правозастосовної практики повинна чітко заявити про свою позицію, чи є частиною правової системи рішення міжнародних організацій, що стали для держави (йдеться про РФ, але, на нашу думку, дане висловлення можна екстраполувати й на інші держави) джерелом міжнародного права для (найпевніше, однак, має йтися про рішення, що стали обов'язковими для відповідної держави. – Т. К.).

У разі явно вираженої позиції держави вчений пропонує застосувати концепцію наявності імпліцитного (схованого) національно-правового відсилання до рішень міжнародних міждержавних організацій. Щодо рекомендаційних рішень Б. Л. Зимненко зазначає, що держава повинна явно заявити про включення рішень у свою правову систему, однак при цьому рішення стають обов'язковими для суб'єктів внутрішньодержавних відносин [9, 201]. Так, відповідно до положень ст. 19 Статуту МОП, кожна рекомендація має доводитися до відома всіх членів організації «для розгляду її з метою надання їй сили шляхом національного законодавства або інших заходів».

Існує проблема офіційного опублікування рішень міжнародних міждержавних організацій, реалізованих у сфері відносин за участі суб'єктів національного права. Так, наприклад, у РФ відсутнє законодавство, яке регулювало б порядок офіційної публікації зазначених рішень [9, 202]. В Україні також відсутнє таке законодавство. Так, М. В. Блажівська звертає увагу, що концептуальним недоліком Кодексу торговельного мореплавства України є ігнорування звичаєвих норм міжнародного права, рішень, резолюцій та рекомендацій міжнародних організацій, міжнародних звичок, адже п. 2 ст. 3 посилається лише на міжнародні договори України [14, 127].

Ми згодні з думкою про необхідність видання внутрішньодержавних правових актів, пов'язаних з імплементацією рішень міжнародних міждержавних організацій, що стали обов'язковими для держави [9, 202].

Стосовно імплементації Стандартів і рекомендованої практики ІКАО Р. О. Герасимов зазначає оптимальність для України структурованої імплементації: частково – у системі національного законодавства, частково – у програмі інформування суб'єктів господарювання. При цьому учений пропонує найбільш важливі Стандарти закріпити як вимоги законодавства, недодержання яких тягне юридичну відповідальність. Решту Стандартів і рекомендованої практики ІКАО дослідник пропонує включити в офіційні повідомлення, а суцільні тексти Стандартів і рекомендованої практики ІКАО взяти за основу добровільної сертифікації, аби кожен авіаперевізник міг отримати національний сертифікат про відповідність [4, 157]. Аналогічна система імплементації може застосовуватися й до рекомендацій ІМО.

На закінчення необхідно відзначити, що закріплення положень рекомендацій ІМО в праві України є необхідною передумовою формування національного морського права, що відповідає сучасним міжнародним стандартам і забезпечує перспективний розвиток морської галузі.

Такий підхід має велике практичне значення у сфері охорони морського середовища від забруднення при функціонуванні як моргосподарського комплексу в цілому, так і окремих його елементів, оскільки сполучає застосування наукових методів, технічних і адміністративних засобів на національному, регіональному і глобальному рівнях.

Примітки:

* На цю особливість міжнародних авіаційних регламентів звертає увагу Р. О. Герасимов. Але ми вважаємо можливим поширити цю характеристику на всі рекомендації міжнародних організацій [4, 149; 5].

** Наприклад, на імперативний характер необхідності застосування Кодексу будівництва й устаткування суден, що перевозять небезпечні хімічні вантажі наливом, указує пп. б) п. 12 Правила 1. Правил запобігання забрудненню шкідливими рідкими речовинами, що перевозяться наливом, Додатка II МАРПОЛ 73/78.

Література:

1. Див.: Безбородов, Ю. С. Роль норм «мягкого» права в міжнародно-правовому регулюванні / Ю. С. Безбородов // *Международное публичное и частное право.* – 2004. – № 6. – С. 3-6; Велижанина, М. Ю. «Мягкое право»: его сущность и роль в регулировании международных отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / М. Ю. Велижанина; Дипломат. акад. МИД РФ. – М., 2007. – 165 с.; Комендантов, С. В. О некоторых аспектах нормотворческой деятельности международных организаций / С. В. Комендантов //

- Международно-правовые чтения. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2004. – Вып. 3. – С. 31-35; Копылов, М. Н. Место норм «мягкого» права в системе международного экологического права / М. Н. Копылов // Междунар. право. – 2005. – № 4. – С. 34-69; Лукашук, И. И. Нормы международного права / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 1997. – 332.; Лукашук, И. И. Нормы международного «мягкого права» / И. И. Лукашук // Гос. и право. – 1994. – № 8-9. – С. 159-167; Лукашук, И. И. Нормы международного «мягкого права» / И. И. Лукашук // Международное право. Общая часть: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – С. 111-114; Мищик, В. В. Концепция «м'якого права» (soft law) / В. В. Мищик // Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожній; ред. В. Г. Буткевич. – К. : Либідь, 2002. – С. 178-182; Нешатаева, Т. Н. Резолюции международных организаций как источник международного публичного права / Т. Н. Нешатаева // Международные организации и право: Новые тенденции в международно-правовом регулировании. – М., 1998. – С. 90-111; Нешатаева, Т. Н. Резолюции-рекомендации в системе ООН и концепция «мягкого» международного права (soft law) / Т. Н. Нешатаева // Международные организации и право. – М., 1999; Попов, М. С. Юридическая сила решений международных межправительственных организаций / М. С. Попов // Право: теория и практика. – 2003. – № 7. – С. 12-16; Толстых, В. Л. Акты международных организаций // Курс международного права: учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 188-195; Тункин, Г. И. Роль резолюций-рекомендаций международных организаций в создании норм международного права / Г. И. Тункин // Курс международного права: в 7 т. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др. – М., 1989. – Т. 1. – С. 182-219; Харрис, Г. Дж. Использование стандартов и рекомендуемой практики ИКАО в авиационном праве / Г. Дж. Харрис // Рос. ежегод. междунар. права. 2002. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2002. – С. 260-264; Chinkin, M. The Challenger of Soft Law: Development and Change in International Law / M. Chinkin // International and Comparative Law Quaterly. – 1989. – Vol. 38; Gold, J. Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements / J. Gold // American Journal of International Law. – 1983. – Vol. 77. – № 3. – P. 443 – 489.
2. Див.: Анашкин, В. М. Особенности технических норм и рекомендаций международных организаций в международном морском праве / В. М. Анашкин // Морское право и практика. – 1978. – № 72. – С. 32-43; Иванов, Г. Г. Резолюции, принимаемые органами ИМО // Международная морская организация / Г. Г. Иванов. – О. : Латстар, 1999. – С. 99-105; Короткий, Т. Р. Правовая регламентация охраны морской среды от загрязнения с судов // Международно-правовая

- охрана морской среды от загрязнения с судов: монография / Т. Р. Короткий. – О. : Латстар, 2002. – С. 36-51; Короткий Т. Р. Природа норм рекомендацій міжнародних міжурядових організацій (на прикладі рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища) // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2011. – Вип. 61. – С. 397-405; Шемякін, О. М. Резолюції міжнародних організацій як джерело сучасного міжнародного морського права / О. М. Шемякін // Часопис Київ. ун-ту права. – 2003. – № 2. – С. 69-74.
3. Див.: Мишальченко, Ю. В. Стандарты Международной морской организации в правовой системе Российской Федерации / Ю. В. Мишальченко // Российская правовая система и международное право. – Н. Новгород: Нижегород. юрид. ин-т МВД РФ, 1996. – Ч. 1. – С. 106-110; Сергеев Ю. В. Стандарти Міжнародної морської організації (ІМО), їх юридична обов'язковість і проблеми імплементації в національне законодавство / Ю. В. Сергеев // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики: матеріали наук.-практ. конф. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 1999. – С. 555-559; Шемякін О. М. Проблеми імплементації міжнародних норм і стандартів у сфері безпеки мореплавства і запобігання забруднення морського середовища / О. М. Шемякін // Матеріали 54-ї наук.-метод. конф. проф.-викл. складу та курсантів Одес. нац. мор. акад. – О. : ОНМА, 2002. – С. 96-97; Шемякин А. Н. Проблемы имплементации международных норм и стандартов в сфере обеспечения безопасности мореплавания в национальное законодательство / А. Н. Шемякин // Безопасность судоходства и человеческий фактор: Шестая междунар. выставка-симпоз. по судоходству, судостроению, развитию портов и торговле. – О., 2004. – С. 201 – 204; Шемякін О. М. Імплементація міжнародних норм і стандартів у сфері використання Світового океану: деякі сучасні проблеми / О. М. Шемякін, С. В. Благодельський // Право України. – 2004. – № 4. – С. 142-145.
  4. Див.: Герасимов, Р. О. Реалізація міжнародних зобов'язань України у сфері використання її повітряного простору і убезпечення цивільної авіації / Р. О. Герасимов // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. М. Денисова. – К. : Юстиніан, 2006. – С. 148-172.
  5. Короткий, Т. Р. Природа норм рекомендацій міжнародних міжурядових організацій (на прикладі рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища) / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 61. – С. 397-405.
  6. Толстых, В. Л. Курс международного права: учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 1056 с.

7. Международное право: учебник / под ред. А. Н. Вылегжанина. – М. : Юрайт: ИД Юрайт, 2010. – 1003 с.
8. «Выработка общих многосторонних конвенций и недоговорных инструментов, имеющих нормативную функцию или цель» от 17 сентября 1987 г. Резолюция Института международного права. Цит. за: Толстых, В. Л. Курс международного права: учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 190-191.
9. Див.: Зимненко, Б. Л. Международное право и правовая система Российской Федерации. Общая часть: курс лекций / Б. Л. Зимненко. – М. : Рос. акад. правосудия: Статут, 2010. – 416 с.
10. Велижанина, М. Ю. «Мягкое право»: его сущность и роль в регулировании международных отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / М. Ю. Велижанина; Дипломат. акад. МИД РФ. – М., 2007. – 165 с.
11. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. – М. : Наука, 1990. – 248 с.
12. Поправки 1985 року до Додатка II до Протоколу 1978 року до Міжнародної конвенції із запобігання забрудненню із суден 1973 року (що належать до Додатка II до Міжнародної конвенції із запобігання забрудненню із суден 1973 р., зміненої Протоколом до неї 1978 р.) (прийняті Резолюцією КЗМС 16 (22) 5 грудня 1985 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>
13. Короткий, Т. Р. Природа норм рекомендацій міжнародних міжурядових організацій (на прикладі рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища) / Т. Р. Короткий // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матеріали міжнар. конф., 21-22 жовтня 2011 р., м. Одеса. – О. : Фенікс, 2011. – С. 30-42.
14. Див.: Блажівська, М. В. Імплементация норм міжнародного права: правова теорія і практика України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / М. В. Блажівська. – К., 2005. – 223 с.
15. Див.: Положення про Головну державну інспекцію України з безпеки судноплавства: затв. Постановою Кабінету Міністрів України «Питання безпеки судноплавства України» від 30 грудня 1998 р. № 2098 (із змін., внесеними згідно з Постановами КМ від 27.12.2001 № 1758; від 28.12.2001 № 1796; від 10.07.2006 № 953; від 22.10.2008 № 933; від 05.03.2009 № 227; від 08.07.2009 № 948; від 22.12.2010 № 1162) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/>